

“Brand! Brand .....
daar komen ze!”

Lesbrief
Groepen 7 en 8

Beste leraren,

Voor u ligt de lesbrief horende bij de leskist van het project Brand. Deze is bedoeld voor de groepen 7 en 8 van het basisonderwijs.

Brand, Brand ..... Daar komen ze!

Zo moet het in 1666 geklonken hebben toen 150-170 vooral Nederlandse koopvaardijsschepen door Engelse oorlogsschepen in brand werden gestoken. Op de Waddenzee bij Vlieland lagen deze schepen te wachten tot de omstandigheden geschikt waren om uit te varen. Door de oorlog tussen Engeland en Nederland liep het anders.

De Engelsen stuurden oorlogsschepen en zogenoemde branders, door henzelf in brand gestoken schepen, op de Nederlandse koopvaarders af en die gingen bijna allemaal bij Vlieland ten onder. De volgende dag ging het huidige West Terschelling in vlammen op. Naar verhouding is er weinig bekend over deze dramatische gebeurtenis uit de vaderlandse geschiedenis. Maar... In de zomer van 2014 gaat dat veranderen:

Op 3 t/m 6 juli 2014 is Harlingen starthaven van het grootscheepse evenement Tall Ships Races, door aan te haken bij dit nautische spektakel wordt, passend in deze maritieme sfeer, stilgestaan bij de brand van 1666. Voor de scholen in Harlingen zijn er verschillende activiteiten om deze toch dramatische gebeurtenis met de leerlingen te bespreken en er een activiteit aan te koppelen.

Voor het basisonderwijs is een leskist ontwikkeld waarin een boekje met teksten en platen beschikbaar is, een lesbrief om met de klas aan de slag te gaan met het thema en extra activiteiten die gekozen kunnen worden. Het bezoeken van een expositie in het Hannemahuis, een verhalenverteller en een poppenspel behoren tot deze extra mogelijkheden.

De lesbrief

In deze lesbrief zijn culturele activiteiten beschreven voor de leerkracht om de gebeurtenissen samen met de klas te herbeleven: activiteiten beeldend, theater, taal en muziek met als achtergrond de Gouden Eeuw en vooral de brand van 19 en 20 augustus 1666. De inleiding hierboven kan bij aanvang van de activiteiten aan de leerlingen voorgelezen worden zodat ze een beeld hebben van de gebeurtenissen. Ook kan er met de klas gekeken worden naar het bijhorende boekje over deze gebeurtenis die in de leskist zit.

Met het doen van de activiteiten binnen deze lesbrief zullen de kinderen zich leren verplaatsen in een andere tijd, en zullen ze naar verschillende aspecten en vanuit verschillende kanten naar de gebeurtenissen kijken. Daarnaast leren ze informatie opzoeken en deze reproduceren in de klas. Na het uitvoeren van de activiteiten uit deze lesbrief kan er voor een van de extra activiteiten gekozen worden, een feest van herkenning!

Veel plezier met dit project.

Berni Dijkerman
b.dijkerman@akte2.nl

W.....

Deze lesbrief is samengesteld door:

AKTE2
CULTUUR IN BEDRIJF

In opdracht van:

Stichting Maritiem Erfgoed Gouden Eeuw Waddengebied

Het onderwijsprogramma Brand, Brand.....daar komen ze!
Van Stichting 1666 is mede mogelijk gemaakt door:

provinsje fryslân
provincie fryslân

Prins Bernhard Cultuurfonds

Dirk Mentz Fonds Terschelling
Cultuur Historische Vereniging Vlieland

Inhoud lesbrief

Opdracht 1 Personages

Doel: Kennis maken met de gebeurtenissen van 19 en 20 augustus 1666. Inleven in een personage en in de tijd stappen van de brand. Aan de slag, het ervaren van de materie.

Opdracht 2 Een boot bouwen

Doel: samenwerken, kennis opnemen en in de praktijk brengen (er iets mee doen)

Opdracht 3 De muziek van 1666

Doel: Ontdekken op welke manier en met welke instrumenten mensen in 1666 muziek beleefden.

Opdracht 4 Landkaart

Doel: Kennis in praktijk brengen, er over praten, inzichtelijk maken.

Opdracht 5 Anatomie van een schip

Doel: Reproducieren van informatie die verkregen is.

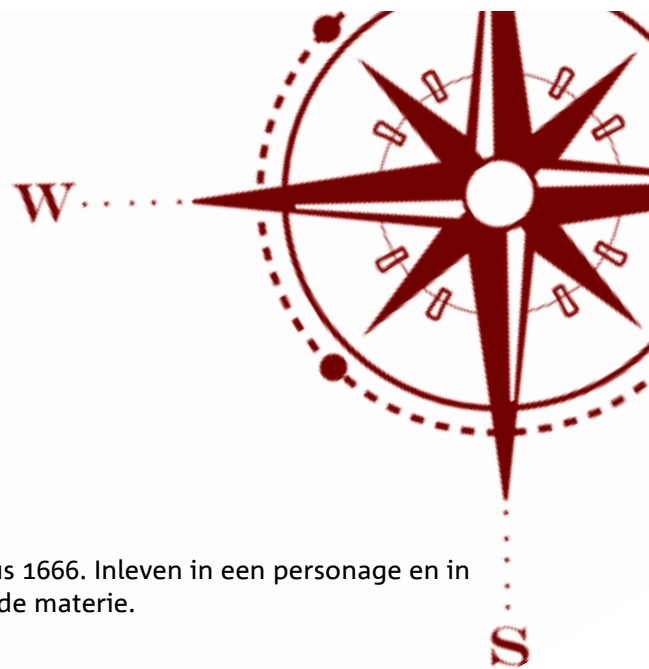
Opdracht 6 Discussie

Doel: Bespreken van de materie, verdediging en verder nadenken over de situatie.

Algemeen

Op www.1666.nu en op <http://www.facebook.com/Stichting1666> is veel geschreven informatie en foto/video materiaal beschikbaar. Informatie verzameld en uitgegeven door Stichting 1666. In het in oktober 2013 verschenen boek "1666" worden de gebeurtenissen op wetenschappelijke wijze verhaald.

Opdracht 1, Personages

Discipline

Theater / film

Doel

Kennis maken met de gebeurtenissen van 19 en 20 augustus 1666. Inleven in een personage en in de tijd stappen van de brand. Aan de slag, het ervaren van de materie.

Tijd

Uitleg en vragen beantwoorden: 30 min, ooggetuige verslag schrijven: 45 min, filmen of presenteren: 60 min, eventueel monteren: 60 min, evaluatie: 15 min

Totaal: 3.5 uur.

Voorbereiding

Kopieer de lijst met 'beroepen' van mensen die de brand gezien of gehoord kunnen hebben. Zorg voor een filmcamera. (Optioneel)

Uitvoering

Begin met het voorlezen van de inleidende tekst van deze lesbrief, zo weten de leerlingen waar deze activiteiten over gaan. Daarnaast kun je gezamenlijk het boek doorbladeren dat in de leskist zit. Deel de lijst uit van 'beroepen' ten tijde en uit de omgeving van de brand. Laat iedereen een beroep kiezen en de volgende vragen er bij beantwoorden:

- Wat is de rol van Admiraliteit in Harlingen
- Aan welke kant (Engels / Nederlands) stond deze persoon
- Hoe oud was deze persoon
- Was het een man of een vrouw?
- Waar woonde deze persoon? (plaats en wat voor soort huis/boot?)
- Hoe zag het gezin er uit van deze persoon?
- Hoe beweegt en praat deze persoon?
- Wat is het doel van deze persoon?
- Wat is de rol van deze persoon bij de brand?

Vervolgens schrijven de leerlingen vanuit deze personages een ooggetuige verslag van de brand. Wat hebben zij gezien / ervaren tijdens de brand? Hoe voelden ze zich? Wat deden ze?

Leerlingen kunnen informatie zoeken op internet en uit het boek.

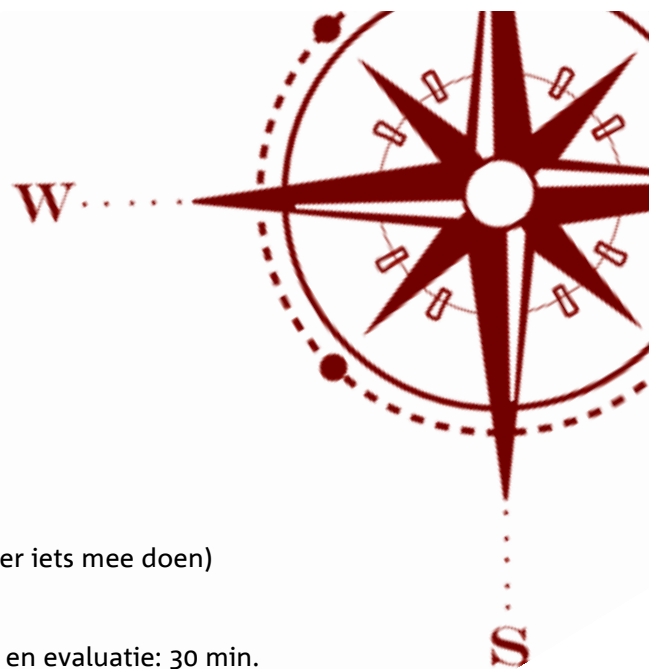
Afsluiter

Iedere leerling vertelt / speelt in een minuut wie hij is en hoe hij de brand heeft beleefd op film. Deze filmpjes kunnen op een rij worden gezet (bepaal samen waar de hiërarchie zat, eerst het laagste volk en als laatste de hoge pieten.) Als het filmpje af is kan deze met de klas worden bekeken. Ook kan hij aan de school getoond worden. Als er geen camera beschikbaar is kunnen de leerlingen ook 'live' aan elkaar presenteren wie ze zijn en hun verslag van de gebeurtenissen doen.

Evaluatie

- Hoe was het om je in de mensen rondom het verhaal in te leven?
- Hoe voelde het om iemand te spelen die er bij is geweest?
- Wat liet je van jezelf zien?

Opdracht 2, Een boot bouwen

Discipline
Beeldend

Doel
Samenwerken, kennis opnemen en in de praktijk brengen (er iets mee doen)

Tijd
Film: max 10 min, uitleg: 5 min, bouwen: 2 uur, presentatie en evaluatie: 30 min.
Totaal: 2 uur 45 min

Vorbereiding
Er zijn twee belangrijke replica te gebruiken:

1. De Batavia : gereed 1995
Zet het filmpje Bataviawerf scheepsbouw uit de gouden eeuw. Klaar via youtube op het Digibord. Eventueel kunt u kiezen voor een langer filmpje: Bouw van De Batavia - Het Klokhuis
2. Willem Barentsz : wordt in authentieke staat gebouwd in 2014 – 2016 in Harlingen
Check bij info@dewillembarentsz.nl voor recente informatie en/of breng een bezoek aan de werf.

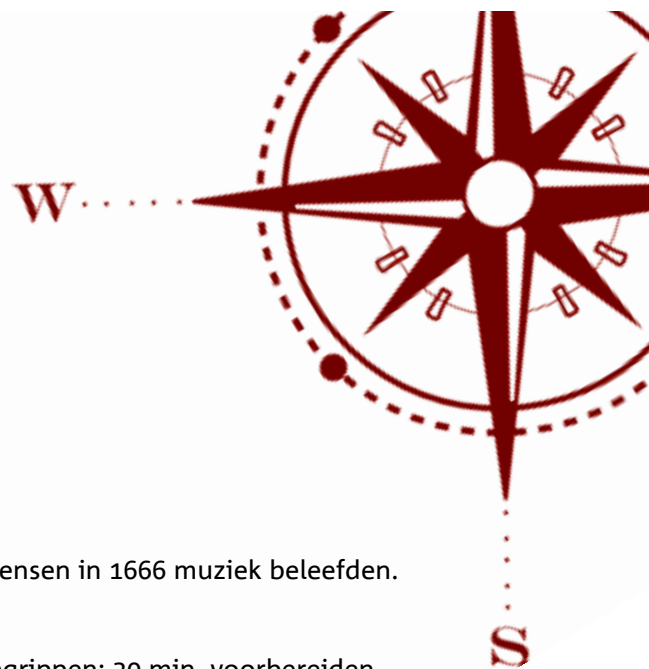
Benodigheden
- Krantenpapier (of ander papier)
- Satéprikkers
- Plakband / tape

Uitvoering
Bouw met de hele klas een boot, afmetingen: L: 2 m B: 50 cm H: 1 m. Geef verder geen aanwijzingen over hoe de boot het best gebouwd kan worden. Laat het in de groep gebeuren wat betreft leiding en samenwerking. Geef als richtlijn naar aanleiding van het filmpje dat de boot zo veel mogelijk kenmerken van een 17^e eeuwse boot moet hebben. Coach de kinderen die minder doen tot meer actie en degenen die voorop lopen tot het ook overlaten aan een ander. Ook kunt u groepen van ongeveer 10 kinderen maken, ze moeten dan meer werk verzetten en beter samenwerken.

Afsluiter
Iedereen uit de groep verteld over wat hij aan de boot gemaakt heeft. Als er in meerdere groepen wordt gewerkt kunnen ze worden vergeleken.

Evaluatie
Kan gaan over materialen en constructie, over een boot uit die tijd maar ook over samenwerken en je eigen aandeel. En hoe is de opdracht geïnterpreteerd, hebben de leerlingen er regels bij verzonnen?

Opdracht 3, De muziek van 1666

Discipline
Muziek

Doel
Ontdekken op welke manier en met welke instrumenten mensen in 1666 muziek beleefden.

Tijd
Uitleg, groepjes maken en voorlezen: 15 min. bespreken begrippen: 30 min, voorbereiden presentaties: 1 uur, presentaties: 1 uur, evaluatie: 15 min

Totaal: 3 uur

Voorbereiding
Als het kan zorg voor instrumenten zodat de kinderen ze kunnen proberen.
Kopieer de beschrijvingen van de instrumenten.
Zet het digibord klaar op google en Youtube.

Uitvoering
1. Lees voor als inleiding:
In de 17e eeuw maakte men graag muziek in de huiselijke kring. Bekende instrumenten waren: de luit, het klavecimbel, de viola da gamba en de traverso. Er werden veel liederenboeken uitgegeven. Muzikale invloeden uit Engeland, Frankrijk en Italië voerden de boventoon in de Nederlandse muziek. Vanaf het midden van de eeuw werden meer en meer lyrische drama's, balletten en opera's opgevoerd in de Amsterdamse Schouwburg, die in 1638 geopend was. [http://nl.wikipedia.org/wiki/Gouden_Eeuw_\(Nederland\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Gouden_Eeuw_(Nederland)) 4-7-2013

2. Ga met de klas de begrippen na:
- Luit
- Klavecimbel
- Viola da gamba
- De traverso
- Liederboeken
- Opera

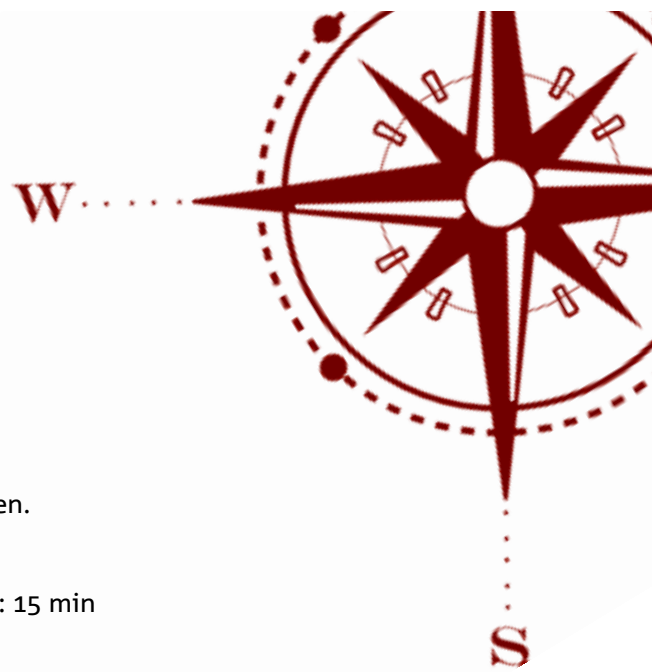
Zie bijlage voor uitleg, deze kunnen ook gezocht worden via google / zoekmachine op het digibord.

3. Verdeel de begrippen onder de leerlingen. Laat ze in groepjes werken. Ieder groepje maakt een korte presentatie (5 min) over hun begrip. Laat ze ook op zoek gaan hoe de muziek beleefd werd, dus werd er gedanst, geluisterd en waar werd dat gedaan? Wie waren belangrijke componisten? Laat de leerlingen ook luisteren naar de instrumenten en dit verwerken in de presentaties.

Afsluiter
Laat de groepjes presenteren.

Evaluatie
Wat vind jij van muziek in de gouden eeuw? Heb je liever de muziek van nu? Waarom? Hoe vond je de opdracht? Hoe was het om te presenteren?

Opdracht 4, Landkaart

Discipline
Beeldend

Doel
Kennis in praktijk brengen, er over praten, inzichtelijk maken.

Tijd
Uitleg: 15 min, uitvoeren: 1.5 uur, afsluiter: 1 uur, evaluatie: 15 min

Totaal: 3 uur

Vorbereiding

Benodigdheden:
- Atlassen
- A-3 papier per leerling
- Stiften / potloden

Zet op het digibord de afbeelding uit de bijlage klaar.

Uitvoering

Opdracht: teken je eigen kaart van de wereld met de handelsroutes in de 17^e eeuw er op. Gebruik de afbeelding om de namen van alle landen waar Nederland mee handelde op te zoeken in de atlas. Geef aan hoe waarschijnlijk alle vaarroutes hebben gelopen op je eigen getekende kaart. Laat ook zien waar en op welke datums de gebeurtenissen van 19 en 20 augustus zijn geweest.

Variaties

- Ieder werkt voor zich.
- In groepjes werken.
- Ga verder op onderzoek uit op internet en die bijvoorbeeld de specerijen route, slaven route of zijde route. Ook inlandse routes kun je vinden.
- Noteer de datums en plaatsen van de slag op 19 en 20 augustus 1666 op de kaart. (gebruik hierbij het boekje al referentie)

Afsluiter

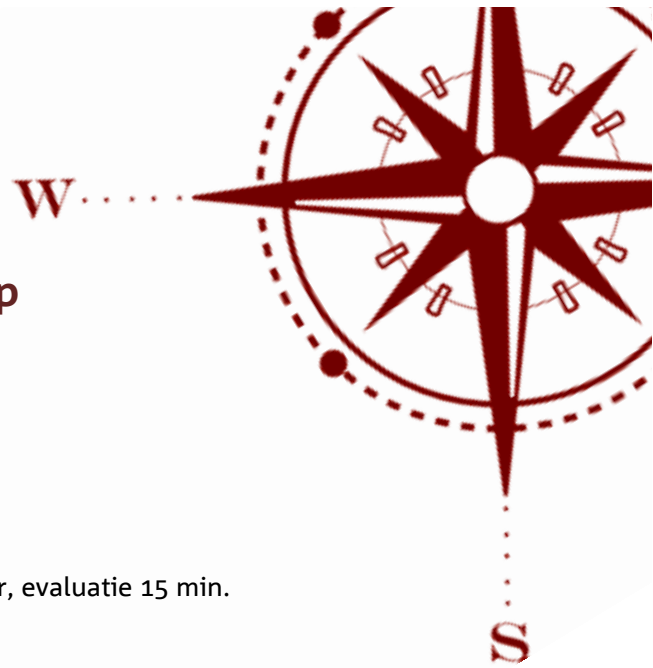
Bespreek met elkaar de verschillen. Fouten kunnen de leerlingen dan nog verbeteren.

Evaluatie

Hoe is de opdracht ervaren, hebben ze nu een beeld gekregen over hoe de handel in elkaar zat toen? Wat valt je op? Vliegtuigen, vrachtwagens, water.

Opdracht 5, Anatomie van een schip

Discipline
Beeldend

Doel
Reproduceren van informatie die verkregen is.

Tijd
Uitleg en filmpjes: 15 min, uitvoeren: 1.5 uur, afsluiter 1 uur, evaluatie 15 min.

Totaal: 2.5 uur

Voorbereiding

Er zijn twee belangrijke replica te gebruiken:

1. De Batavia: gereed 1995. Zet het filmpje Bataviawerf scheepsbouw uit de gouden eeuw. Klaar via youtube op het Digibord. Eventueel kunt u kiezen voor een langer filmpje: Bouw van De Batavia - Het Klokhuis
2. Willem Barentsz: wordt in authentieke staat gebouwd in 2014 – 2016 in Harlingen
Check bij info@dewillembarentsz.nl voor recente informatie en/of breng een bezoek aan de werf.

U heeft nodig

- Papier of schilderdoek
- Kwasten
- Verf

Uitvoering

De opdracht is om na aanleiding van dit filmpje en de kennis die je hebt opgedaan uit eerdere opdrachten een boot of de slag na te schilderen.

Afsluiter

Organiseer een expositie in de klas waar alle kunstwerken tentoongesteld zijn. Iedere leerling kan nu zijn eigen werk presenteren aan iedereen die komt kijken (andere klassen, ouders). Dit kan ook door de klas in 2 groepen te verdelen en het met elkaar te doen. Zoek bronnen uit het boek, dat in de leskist zit, die horen / passen bij je schilderij. Presenteer het verhaal dat je gekozen hebt waar je schilderij bij past aan de hand van je schilderij.

Evaluatie

Hoe vond je het om te werken aan de opdracht? Wat heb je geleerd over de schepen van toen?
Hoe vond je het zoeken van bronnen bij je schilderij? Hoe heb je de presentatie ervaren?

Opdracht 6, Discussie

Discipline

Taal

Doel

Bespreken van de materie, verdediging en verder nadenken over de situatie.

Tijd

Uitleg: 10 min, bedenken van stellingen: 50 min, afsluiter: 1 uur, evaluatie: 30 min

Totaal: 2.5 uur

Vorbereiding

Kopieer een aantal hoofdstukken uit het boek zodat er in groepjes gewerkt kan worden.

Zet het digibord klaar om stellingen op te schrijven en argumenten samen te vatten / conclusies weer te geven.

Uitvoering

Verdeel de klas in 2 groepen, een Engelse kant en een Nederlandse kant. Vanaf dat moment denken deze groepen als Nederlanders of Engelsen in die eeuw. Deze groepen gaan aan de slag met het boekje en gaan ieder 2 stellingen bedenken die aansluit bij hun manier van denken.

- Wat was belangrijk voor de Engelsen / Nederlanders in de oorlog?
- Wat vonden zij van de uitkomst van deze 2 dagen?
- Wat vinden ze van elkaar?
- Hoe zat het met aantallen, wie had een voordeel? Waarom?
- Hoe stonden ze cultureel tegen over elkaar? (in muziek, kunst etc.)

Afsluiter

Schrijf de stellingen op het digibord. De leerkracht is de discussieleider, beide groepen kiezen een vertegenwoordiger om per stelling een betoog te houden waarom ze gelijk hebben, daarna mag iedereen reageren. Op het digibord worden de belangrijkste punten en conclusies opgeschreven.

Extra

Je kunt aan het begin (vlak na de betogen) een voor en tegen kant van de klas maken. Leerlingen kunnen dan een kant kiezen en overlopen als ze van gedachten veranderen. Op het bord kan weer een begin en eind stand bijhouden, hoeveel voor welke kant aan het begin en hoeveel aan het eind?

Film de discussie, deze kun je later terug kijken of laten zien aan andere klassen.

Evaluatie

Hoe is dat discussie voeren? Wat was lastig, wat was leuk?

Bijlage

Opdracht 1

Lijst gerangschikt op hiërarchie van beroepen die de aanval gezien kunnen hebben.

Aardwerker

Aardwerk is het verwerken van aarde of grond. Een aardwerker is een arbeider, die grondwerk verricht (tegenwoordig grondwerker genoemd). Het was zwaar en slecht betaald handwerk.

Apotheker

Een apotheek was van oudsher een werkplaats en winkel waar geneesmiddelen werden toe bereid en verkocht.

Appelkoopster

Koopvrouw in appelen.

Baertscheerder

Oftewel een barbier. Een beroep dat in het verleden meestal samenging met dat van chirurgijn (zie aldaar). Als herkenningsteken van hun beroep hadden de baardscheerders een ronde paal in de kleuren rood, wit en blauw aan de gevel staan. Van oudsher werd deze paal een vlaggestok genoemd, later bekend als barbierspaal.

Herbergier

Een person die de baas was van een hotel restaurant in die tijd.

Boekbinder

Een persoon wiens ambacht het was boeken te binden, in te naaien.

Bouwman

Eigenlijk iemand die het land bebouwt, bewerkt, een landbouwer, een akkerman.

Dienstmeid

Een ongehuwde vrouw die welgestelde gezinnen hielp in het huishouden

Visser

Boer

Pastoor / geestelijke

Matroos

Kapitein

Klerk

Zowel op een schip als aan land hield deze persoon de boekhouding bij en schreef hij brieven en berichten voor de kapitein en handelaren

Bijlage

Opdracht 5

- Luit

De luit is een snaarinstrument, dat met de vingers wordt bespeeld.

De luit is ontwikkeld uit het van oorsprong Arabische en Perzische snaarinstrument Oud en genoot in het Europa van de late middeleeuwen, derenaissance en de barok een grote populariteit. Voorlopers van de luit werden al in de Oud-Egyptische muziek gebruikt, zo'n 2000 voor Christus. Ook in China bestond al in de oudheid een erg op de luit lijkend instrument.

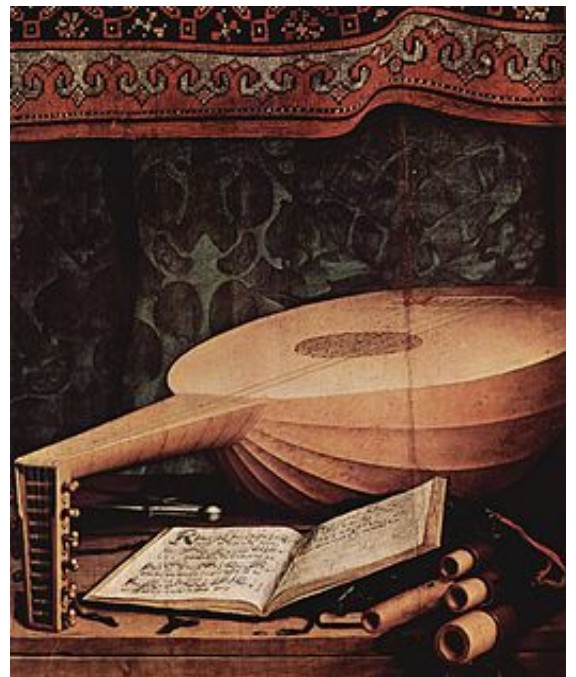
De naam van het instrument is afgeleid van het Arabische "al ud", wat het hout of het stokje betekent. De benamingen in vrijwel alle Europese talen zijn afgeleid van deze oorspronkelijke benaming (vergelijk bijvoorbeeld de: Laute, en: lute, fr: luth, hu: lant, it: liuto, pl: lutnia en es: laud). Het instrument is in Europa en het Midden-Oosten verspreid via de Moren op het Iberisch Schiereiland en door deelnemers aan de verschillende kruistochten.

In Europa maakte de luit een ontwikkeling door waarbij het aantal snaren werd uitgebreid. Tevens kreeg het instrument fretten, waardoor het spelen van akkoorden werd vergemakkelijkt (maar het maken van de Arabische microtonen niet meer mogelijk was). Vanaf circa 1500 kende de luit een grote bloei en werd er bijzonder veel muziek voor gecomponeerd. Bekende componisten zijn Francesco da Milano (1497-1543), John Dowland (1562-1626), verscheidene leden van de Gautier-dynastie (1575-1672) en Sylvius Leopold Weiss (1686-1750). In de Nederlanden waren Joachim van den Hove (1567-1620) en Nicolaes Vallet (±1583-±1645) de voornaamste componisten.

De luit wordt gekenmerkt door een bol klanklichaam, in de vorm van een overlangs doorgesneden ei, en een korte brede hals die bevestigd is aan het smalle eind van het klanklichaam. De stemknoppen zijn in een doorgaans achterovergeknikte knoppenkast aangebracht. De gebruikte materialen zijn zeer dun en bijgevolg is het instrument kwetsbaar. Een renaissance- of barokluit in ongerestaureerde, speelbare staat is een zeldzaamheid.

De luit is een één- of dubbelkorig snaarinstrument. De snaren worden in paren, "koren" geheten, aangeslagen. De snaren van een koor zijn gelijk gestemd of verschillen een octaaf. Het hoogste koor (de chanterelle genoemd) bestaat meestal uit één snaar. Uit diverse bronnen blijkt dat het eerste koor ook wel dubbel besnaard werd. Een middeleeuwse luit heeft vier koren. In de renaissance liep het aantal op van zes tot tien om in de barok uit te komen op dertien (de teorbe had er tot veertien).

luit op een schilderij van Hans Holbein de Jonge (1533)

- Klavecimbel

Het klavecimbel (eveneens correct maar niet gangbaar onder vakmensen: de klavecimbel) is een snaarinstrument dat met toetsen bespeeld wordt. Vóór het ontstaan van de piano was het met het pijporgel het belangrijkste toetsinstrument. In tegenstelling tot de piano (waarbij de

Bijlage

snaren aangeslagen worden) worden de snaren van een klavecimbel getokkeld. Het geluid van een klavecimbel lijkt wat op dat van een luit, maar dan luider.

Hij of zij die een klavecimbel bespeelt is een klavecinist of een klavecimbelbespeler.

In tegenstelling tot de piano, waar bij het indrukken van een toets een hamertje tegen de snaar slaat, wordt bij een klavecimbel de snaar getokkeld door middel van een pennetje, vergelijkbaar met een gitaar of een harp. Oorspronkelijk werden voor deze pennetjes ganzenpennen gebruikt

Dit mechaniek geeft het instrument weliswaar een uniek timbre, maar zorgt ook voor enkele beperkingen. Op een klavecimbel is het bijvoorbeeld niet mogelijk onderscheid te maken tussen piano of forte (zacht of hard) spelen. Bovendien is het op een klavecimbel niet mogelijk "lange" noten te spelen, omdat het geluid snel wegsterft. Door een noot met een triller te spelen kan een toon langer gemaakt worden. Vaak heeft het klavecimbel twee klavieren of manualen boven elkaar, die verschillende registers bedienen, te vergelijken met een pijporgel. Meestal is het ene klavier dan luider dan het andere en kunnen de twee ook gecombineerd worden voor een nog luidere klank. Op deze manier kan het klavecimbel toch een verschil in dynamiek simuleren. Klavecimbels zijn er in verschillende vormen en met allerhande versieringen. Op oudere klavecimbels zijn vaak de onderste toetsen (wat op een piano de "witte toetsen" zijn) zwart en de bovenste wit. De zwarte toetsen waren namelijk van hout gemaakt en de witte van ivoor. Omdat ivoor een veel duurder materiaal dan hout is, was men er zuiniger mee. De bovenste toetsen zijn immers kleiner en minder in getal. Hoewel er klavecimbels bestaan in één effen kleur, zijn veel klavecimbels versierd met schilderwerk aan de binnenzijde van de klep en soms ook aan de buitenkant van de kast. Tegen het einde van de 16e eeuw werden de eerste klavecimbels gebouwd in Italië. Ze dienden als goedkoop oefeninstrument voor het pijporgel. Het nieuwe instrument waaide over naar de rest van Europa. Vooral de verdere ontwikkeling van het instrument in Vlaanderen is daarbij van belang geweest. Onder de eerste klavecimbelbouwers waren de

Antwerpenaren Jacob Aelbrechts en zijn zoon Lucas. De beroemdste familie van klavecimbelbouwers is de familie Ruckers, eveneens uit Antwerpen.

Uit deze tijd stamt ook het Susanne van Soldt Manuscript, een verzameling muziek voor onder andere klavecimbel. De bundel werd rond 1599 samengesteld door de Antwerpse koopmansdochter Susanne van Soldt en geldt als een van de belangrijkste bronnen voor Nederlandse muziek uit deze tijd. In de barok kreeg het instrument een andere functie. In een concert werd het klavecimbel meer en meer gebruikt als begeleidingsinstrument, dat basso continuo speelde, vaak samen met een laag blaas- of strijkinstrument zoals een fagot of cello. In het classicisme maakte men meer en meer gebruik van overgangsdynamiek (geleidelijk aan luider of

Bijlage

zachter spelen). Omdat het klavecimbel dit niet kon spelen, zocht men naar vervanging en verdween het klavecimbel meer op de achtergrond. De wens een instrument te maken dat wel hard en zacht kon spelen resulteerde in de fortepiano en vervolgens de pianoforte. Daarmee verdween het klavecimbel uit de belangstelling.

- Viola da gamba

De viola da gamba (Italiaans voor beenviool) is een familie van strijkinstrumenten die haar oorsprong heeft in de gitaar, meerbepaald de vihuela de arco. Het instrument verkreeg zijn huidige vorm in de 16e eeuw. Met name in Engeland waren in de 16e en 17e eeuw gambaconsorten (ensembles van verschillende gamba's) populair. De gamba heeft vijf tot zeven (meest zes) snaren, gestemd als volgt van hoog naar laag: re la mi do sol re. Een zevende snaar (la) werd toegevoegd door Monsieur de Sainte-Colombe, deze liet een gevoeliger speelwijze toe. Het is niet ongebruikelijk om deze stemming aan te passen; met name in de tabulatuurtraditie is het soms noodzakelijk om een of meerdere snaren te herstemmen.^[1]

Grotere gamba's worden tussen de benen geklemd. Hieruit heeft zich later de cello ontwikkeld. Een belangrijk verschil is dat de cello geen bundes heeft, dit zijn een soort verplaatsbare fretten en dat de gamba onderhands, en de cello bovenhands wordt gestreken. Deze techniek is ook in andere culturen de meest gebruikte strijkhouding zoals de Iraanse Kemanche.

Het corpus (klankkast) van de contrabas heeft dezelfde vorm, toch is deze geen familie van de gamba, maar van de viola da braccio. Ook de viola d'amore is een afstammeling van de violi da gamba (meervoud van viola da gamba). verschillende groottes van de Viola

- Traverso

De traverso (volledige naam: flauto traverso; fr: flûte traversière) is de gebruikelijke benaming van de 18e-eeuwse voorloper van de modernedwarsfluit en is doorgaans uit hout gemaakt, soms ook van ivoor en een enkele maal zelfs van glas. De uiteinden van de verschillende delen zijn vaak versterkt met ivooren ringen en het instrument is tot ca. 1750 van een enkele klep voorzien (de rechterpink produceert zo de es of dis). Er zijn zeven toongaten. De laagste toon is d', en de natuurlijke toonladder is D groot. Door middel van zogenaamde vorkgrepen zijn ook de tonen te produceren die buiten die natuurlijke toonladder liggen. De traverso werd voor het eerst tot volwaardig instrument ontwikkeld door Hotteterre, die eind 17e eeuw een driedelig instrument ontwierp in een toen gebruikelijke lage stemming (a=392 Herz). In de loop van de 18e eeuw werd het instrument steeds verder ontwikkeld, alnaargelang het klankideaal en de muziek veranderde. Een vierdelig instrument werd standaard, waarbij soms een aantal verwisselbare tussenstukken (corps de réchange) werd meegeleverd om het vaak aanzienlijke verschil in stemming te kunnen overbruggen (van a=390 tot a=440!). Er werden kleppen toegevoegd (aanvankelijk vier, later zes tot tien) om ook gemakkelijker en zuiverder te

kunnen spelen in toonsoorten die verder weg lagen van D groot. De beroemde fluitist Johann Joachim Quantz, fluitleraar van Frederik de Grote en fluitenbouwer, ontwierp een instrument met twee pink-kleppen, waarbij onderscheid werd gemaakt tussen es en dis. De originele traverso, met de lage stemming, kan enkel gebruikt worden voor het spelen van barokmuziek. Uit de traverso werd door Theobald Böhm de moderne

Bijlage

dwarsfluitontwikkeld. Instrumenten met een bouw die sterk lijkt op de van e de traverso's zijn de Ierse fluiten gebruikt in de volksmuziek.

- Liederboeken

Boeken die werden gedrukt met de teksten en noten van verschillende lokale liederen zodat deze thuis opgevoerd konden worden. Later werden ook liederen van verder bij elkaar gebundeld zodat niet alleen lokale maar internationale liederenboeken ontstonden. Voorbeeld van het antwerpsliederenboek uit 1544.

- Opera

Opera (taalkundig ontstaan uit het meervoud van opus) is een vorm van muziektheater, waarbij een overwegend gezongen toneelstuk, in dichtmaten met orkestbegeleiding, wordt uitgebeeld. Opera is onderdeel van de Westerse klassieke muziekcultuur. Er zijn ook niet-Westerse vormen van muziektheater die vaak Opera genoemd worden, met een onderscheidend bijvoeglijk naamwoord ervoor, bijvoorbeeld de Chinese opera.

De vierhonderdjarige geschiedenis van de opera zoals we die heden ten dage kennen, vindt haar oorsprong in Florence. Eind 16de eeuw was hier een groep intellectuelen voornemens het klassieke drama zoals het in Oudheid bestond, nieuw leven in te blazen. Hun grote voorbeeld hierbij was Aristoteles, die in de vierde eeuw voor Christus over toneel en muziek had geschreven, alsof deze twee zaken dezelfde waren. Volgens Aristoteles was drama de imitatie van het leven, dat verlevendigd werd met zowel versiering als melodie. Op basis daarvan veronderstelden de Florentijnen dat het klassieke drama volledig gezongen moest zijn geweest. De eerste componist die een poging deed dit in de praktijk om te zetten, was Jacopo Peri (1561-1633), die hiervoor het Grieks mythologische drama Dafne aanwendde. Zijn werk Euridice (1600) dat daaruit voortkwam, werd daarmee de eerste opera. Het interieur van operahuis La Fenice in Venetië in 1837

Bijlage

- Calvinisten

Het calvinisme is een stroming van het protestantse christendom, gebaseerd op de theologische, en daaruit voortvloeiende sociale en politieke leer van de hervormer Johannes Calvijn (1509-1564). In hoeverre het latere calvinisme afwijkt van of overeenkomt met het oorspronkelijke gedachtegoed van Calvijn is een studie op zich. De rechtvaardigingsopvattingen van het jansenisme worden ook wel eens geïnterpreteerd als verlate invloed van het calvinisme op de Rooms-katholieke Kerk.

Het calvinisme zorgde voor 'de tweede reformatische golf', nadat aanhangers van het lutheranisme van de grote hervormer Maarten Luther de eerste vervolgingen hadden ondervonden. Het calvinisme had grote invloed in onder meer Frankrijk, Schotland, (waar John Knox het calvinistische denken verbreidde, waarmee de Schotse Reformatie begon), delen van Zwitserland en de Nederlanden. De leer sloeg ook in bij de puriteinen in Engeland en in de Verenigde Staten, waar het nog te vinden is in de presbyteriaanse en congregationalistische kerken aldaar. In 1536 verscheen de eerste versie van Calvijns belangrijkste werk Institutie.

In Nederland en Vlaanderen is het calvinisme tegenwoordig in een breed kerkelijk spectrum van het protestantisme terug te vinden. Het merendeel van de Protestantse Kerk in Nederland en alle gereformeerde kerkgenootschappen baseren zich op Calvijns theologie. In het spraakgebruik wordt met calvinisme een verzameling eigenschappen bedoeld die typisch Nederlands zouden zijn. Ingetogen gedrag; ingetogen in het uiten van emoties; niet te koop lopen met je successen, kapitaal of bezittingen en daar weinig waarde aan hechten; starheid in principes; soberheid, zuinigheid, lijdzaamheid en arbeidsethos.

Opdracht 6

Afbeelding van de nederlandse kolonieën.

http://www.gerarddummer.nl/google_earth/opdrachten/Gouden%20Eeuw/Kernkaarten/WIC/imagenes/Nederlandsekolonien.png

